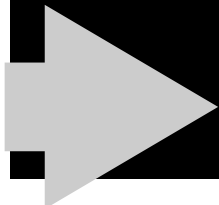

Voortgezet onderwijs

OCenW-Regelingen

Thema's voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde 2002

Bestemd voor:

- scholen voor voorbereidend wetenschappelijk onderwijs (vwo).

Algemeen verbindend voorschrift

Datum: 3 mei 2000

Kenmerk: VO/BOB-2000/12242

Datum inwerkingtreding: zie artikel 3

Geldigheidsduur beleidsregel: n.v.t.

Juridische grondslag: zie 'Gelet op:'

Relatie tot eerdere mededelingen: hangt samen met circulaire VO/AV-87-03 C870145 van 14 december 1987

Informatie verkrijgbaar bij:

CFI/ICO/NO, **079-3232.444**

De staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschappen,

Gelet op:

- artikel 7 van het Eindexamenbesluit vwo-havo-mavo-vbo en artikel 11 van het Besluit staatsexamens vwo-havo-mavo 1978, in samenhang met de examenprogramma's klassieke taal en letterkunde;

Besluit:

■ Artikel 1.

Thema centraal examen

1. De thema's voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde zijn in 2002:
 - a. Griekse taal en letterkunde: historisch proza kernauteur: Herodotus
 - b. Latijnse taal en letterkunde: epiek kernauteur: Ovidius
2. Het leatuurpensum en de daarop afgestemde leerstof worden vastgesteld als aangegeven in de als bijlagen bij deze regeling gevoegde syllabi.

■ Artikel 2.

Bekendmaking

Deze regeling en de bijbehorende bijlagen zullen in Uitleg OCenW-Regelingen worden geplaatst. Van deze plaatsing zal mededeling worden gedaan in de Staatscourant.

■ Artikel 3.

Inwerkingtreding

Deze regeling treedt in werking met ingang van de derde dag na de datum van uitgifte van Uitleg OCenW-Regelingen, waarin deze regeling is bekendgemaakt.

■ Artikel 4

Citeertitel

Deze regeling wordt aangehaald als: Thema's centraal examen klassieke taal en letterkunde 2002

*De staatssecretaris van onderwijs, cultuur en wetenschappen,
drs. K.Y.I.J. Adelmund*

Bijlage 1

Syllabus CE Grieks 2002

Kernauteur: Herodotus

Genre: historisch proza

Titel: hoogmoed komt voor de val

Aanbevolen editie: C. Hude OCT

Uitleg
Gele katern

A. Tekstreflectie

1. Thematiek

Reeds in de inleiding op zijn werk constateert Herodotus dat het leven van de mens beheerst wordt door wisselvalligheid. In de praktijk van alledag resulteert dit in een mengeling van voor- en tegenspoed. In een enkel geval treft een mens gedurende een bepaalde tijd in zijn leven haast uitsluitend geluk en voorspoed. De houding die de mens aanneemt tegenover deze overmaat aan geluk is bepalend voor zijn toekomst: zelfkennis, kennis van de menselijke beperkingen en een bescheiden houding tegenover de goden leiden tot een kritische distantie tegenover deze overmaat aan geluk. Meestal echter gaat de mens geheel op in zijn geluk, zwelgt hij erin en waant hij zich in woord en daad gelijk aan de goden. Een dergelijke houding roept een reactie van de goden op. De goden geven hiervan blijk door middel van allerlei waarschuwendende signalen in de vorm van orakels en dromen. Deze zijn echter vaak dubbelzinnig geformuleerd en worden dan door de persoon voor wie ze bedoeld zijn in zijn verblindheid niet begrepen of verkeerd uitgelegd.

Adviezen van mensen uit de naaste omgeving van de succesvolle persoon vervullen ook deze waarschuwendende rol, zoals Amasis bij Polycrates, Solon bij Croesus, Croesus bij Cyrus. Helaas worden al deze signalen door de succesvolle persoon genegeerd, verblind als hij is door zijn geluk. Een 'correctie' van zijn geluk kan dan niet uitblijven en de succesvolle persoon wordt in de diepste mogelijke ellende gestort.

Dit proces wordt in de gekozen teksten gedemonstreerd aan de hand van de figuren van Croesus, Cyrus, Xerxes en Polycrates. In het geval van Croesus treedt bovendien een persoon op die als een soort katalysator ongewild de val bewerkstelligt.

2. Pensum

(De met een asterisk gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

2.1 Inleiding

Hdt. 1.0 Prooemion: Herodotus zet het onderwerp van zijn werk uiteen: het conflict Oost-West, i.c. Perzen tegen Grieken.

* Hdt. I, 1-6 Al in de mythologische tijd waren errijvingen tussen het Oosten en het Westen. In de historische tijd ziet Herodotus

Croesus als de eerste heerser die de geweldsspiraal tussen Oost en West in beweging heeft gebracht.

2.2 Croesus

Hdt. I, 8-13 Gyges en Candaules: door zijn overmoedig gedrag verliest Candaules zijn leven en de heerschappij over Lydië. Deze komt op gewelddadige wijze in handen van de familie van Gyges. Croesus zal als nakomeling uit deze familie boeten voor de daad van Gyges.

* Hdt. I, 26-29 Veroveringen van Croesus: onderwerping van de Grieken aan de westkust van Klein-Azië.

Hdt. I, 30-33 Solon, de wetgever van Athene, op bezoek bij Croesus. Solon probeert hem de betrekkelijkheid van menselijk geluk bij te brengen, te vergeefs.

Hdt. I, 34-45 Ommekeer in het tot dan toe succesvolle leven van Croesus. Na een onheilvoorspellende droom probeert hij zijn enige zoon die geschikt is als opvolger, te redden van een aangekondigde dood. Door het optreden van de beschermer Adrastus wordt de dood juist voltrokken.

* Hdt. I, 71-73.1 Strafexpeditie tegen de Cappadociërs, het volk op de grens van Croesus' rijk en de Perzen. Ook hier volgt een waarschuwing tegen de veroveringsdrang van Croesus.

* Hdt. I, 78-81 Opnieuw een voorteken van de latere nederlaag van Croesus, maar het bericht hierover bereikt Croesus te laat. Cyrus beschouwt de aftocht van Croesus als een teken van zwakte en rukt op naar Sardes. Na een slag volgt de belegering van Sardes.

* Hdt. I, 83-85 De inname van Sardes verloopt zo snel dat hulp van Sparta te laat komt. Sardes wordt verwoest en Croesus gevangen genomen.

Hdt. I, 86-88 Croesus op de brandstapel: Croesus' verwijzing naar Solon's woorden destijds doet Cyrus besluiten om zich te matigen in zijn succes en Croesus te sparen. Net op tijd wordt Croesus gered van een wisse dood.

Thema's voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde 2002

Thema's voor het centraal
examen klassieke taal en let-
terkunde 2002

* Hdt. I, 89-91 Croesus heeft geleerd van zijn eigen situ-
atie en adviseert Cyrus. Croesus vraagt het
orakel in Delphi een verantwoording van
de gegeven uitspraken. Het orakel beroept
zich deels op het ook voor de goden gel-
dende noodlot, deels op de verkeerde
vraagstelling van Croesus zelf.

* Hdt. I, 93-94 Beschrijving van een bezienswaardigheid
en enkele levensgewoonten bij de Lydiërs.

2.3 Cyrus

*Hdt. I, 131-140 Beschrijving van de godsdienst en gewoon-
ten bij de Perzen.

* Hdt. I, 204-214 Cyrus wil het gebied van de Massageten
veroveren. Zijn motieven komen voort uit
grootheidswaan en een overmaat aan suc-
ces in eerdere oorlogen. Ondanks waar-
schuwingen van Tomyris, koningin van de
Massageten, en van Croesus, die uit eigen
ervaring de beperktheid van succes kent,
gaat Cyrus over tot de aanval. Na een ver-
keerd begrepen droom lijden de Perzen
een grote nederlaag en sneuvelt Cyrus.

2.4 Xerxes

* Hdt. VII, 5-11 Mardonius en anderen brengen Xerxes tot
het besluit Griekenland aan te vallen. In
een kroonraad zet Xerxes zijn plannen uit-
een. Artabanus heeft een heel andere
mening en wijst op de risico's van een der-
gelijke onderneming. Xerxes wijst
Artabanus' kritiek af.

Hdt. VII, 12-14 Bij nader inzien besluit Xerxes het plan
van de aanval op Griekenland te laten
varen. Twee dromen brengen hem echter
weer tot zijn eerdere plan terug.

* Hdt. VII, 15-16, Xerxes 'regelt' dat Artabanus de zelf-
18 & Hdt. VII, de droom ervaart als hijzelf heeft gehad.
17 en 19 De droomverschijning overtuigt Artabanus
van het onvermijdelijke van de onderne-
ming tegen Griekenland. Een derde droom
van Xerxes versterkt het genomen besluit
tot de aanval op Griekenland.

Hdt. VII, 44-52 Gesprek van Xerxes en Artabanus vlak
voor de oversteek van de Hellespont.
Artabanus heeft praktische en morele
bedenkingen bij het machtsvertoon van
de Perzen. Xerxes bagatelliseert de beden-
kingen van Artabanus: elke onderneming
brengt risico's met zich mee. De Perzen
hebben die risico's steeds getrotseerd en
zijn daardoor groot geworden.

*Hdt. VII, 53-56 Xerxes is niet gediend van Artabanus'
waarschuwingen en stuurt hem terug naar
Perzië. Daarna vindt de oversteek van de
Hellespont plaats: er lijkt geen weg meer
terug.

2.5 Polycrates

* Hdt. III, 39-44 Polycrates, tiran van Samos, kent veel suc-
ces. Amasis, koning van Egypte en goede
vriend van Polycrates, waarschuwt hem
voor de gevaren van te groot succes.
Polycrates probeert zijn geluk te tempe-
ren, maar dat lukt niet.

* Hdt. III,
120-125 Door een onduidelijke aanleiding -
Herodotus noemt twee lezingen van deze
aanleiding- vat Oroites het plan op om
Polycrates te vermoorden. Ondanks waar-
schuwingen en droombeelden van zijn
dood gaat Polycrates in op een aantrekke-
lijk voorstel van Oroites, dat uiteindelijk
zijn dood betekent.

Teksten ter vergelijking:

* Nikolaos Progymnasmata 3, περί ἀνασκευῆς τῶν κατὰ
Κανδαύλην

* Aeschylus Perzen: * Droom van de koningin	vs. 159-225
* Bodeverhaal	vs. 353-471
* Darius' schim	vs. 739-842
* Xerxes' ondergang	vs. 908-953

Enkele suggesties voor vergelijking met latere auteurs

- Machiavelli, De Vorst Hfdst. XXVI,
- L. Couperus, Xerxes,
- C.Nooteboom, Koningsdrama,
- Tom Wolfe, Bonfire of the Vanities,
- H. Hensen, Polukrates.

Vaardigheden

De kandidaat kan tekstbegripvragen over de teksten uit het pensum beantwoorden.

De kandidaat kan een passage uit het pensum parafraseren of samenvatten.

De kandidaat kan overeenkomsten en verschillen aangeven en toelichten tussen een Griekse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan.

De kandidaat kan de inhoud van vertaalde Griekse of Latijnse teksten die inhoudelijk verwant zijn met de thematiek van dit pensum vergelijken met teksten uit dit pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen.

De kandidaat kan kenmerkende verschillen die samenhangen met verschillen tussen het Griekse en het Nederlandse taalsysteem aangeven en toelichten aan de hand van een Griekse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan.

De kandidaat kan vorm en inhoud van een moderne tekst die inhoudelijk verwant is met de thematiek van dit pensum op hoofdpunten vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen.

3. Genre

De *Historiën* is het oudste overgeleverde Griekse geschiedwerk en om die reden is Herodotus 'vader van de geschiedschrijving' genoemd (door Cicero). Het is ook het oudste omvangrijke werk in proza. Zowel de titel *Historiën* als de indeling in negen boeken stammen uit later tijd.

Herodotus stond in de traditie van de logografen (letterlijk: prozaschrijvers), die verhandelingen schreven op het gebied van de genealogie, etnografie en geografie. De belangrijkste van deze *logografen* was Hecataeus van Milete, een oudere tijdgenoot van Herodotus. Het vernieuwende van Herodotus' werk is onder andere gelegen in het feit dat hij niet een lokale geschiedenis schrijft, maar een universele.

Het onderwerp van de *Historiën* is de gewelddadige confrontatie tussen Grieken en niet-Grieken. De hele hem bekende wereld komt -voor zover op de een of andere manier betrokken bij zijn thema- aan bod.

Op vele plaatsen in zijn werk maakt Herodotus opmerkingen over zijn historische methode. Bij zijn ἱστορίη (onderzoek) hanteert hij drie instrumenten: ὄψις (het zien), ἀκοή (het horen), γνῶμη (het redeneren). Dus in plaats van zijn informatie kant en klaar van de Muzen te ontvangen, zoals de epische dichter, gaat hij zelf op onderzoek uit. Hij neemt ter plekke waar, legt zijn oor te luisteren bij mensen die iets gezien of meegemaakt hebben of een traditie

kennen, en als deze informatiebronnen ontbreken probeert hij tot een reconstructie te komen door middel van redeneringen. Herodotus is een onderzoeker in die zin dat hij zijn bronnen zo veel mogelijk aangeeft (type: 'de Perzen zeggen'), verschillende versies van eenzelfde gebeurtenis vermeldt, en ook soms zegt dat hij iets niet weet.

4. Tekstsoort

Herodotus' geschiedwerk is narratief. Dit betekent dat we te maken hebben met een verteller, die in de tekst een afspiegeling van de historische auteur Herodotus. De verteller treedt soms naar voren om commentaar te leveren. De verteller vertelt over de handelingen van historische personages, die hij veelvuldig aan het woord laat (personage-tekst of *speech*). Via de personages maken de lezers kennis met de visie van de deelnemers op de gebeurtenissen, of althans met de visie die Herodotus hun toeschrijft. Dikwijls hebben de woorden van de personages een andere lading voor de aangesprokenen en henzelf dan voor de lezers, die vaak over meer informatie beschikken (*dramatische ironie*).

De structuur van de *Historiën* als geheel is in principe chronologisch (Croesus, Cyrus, Cambyses, Darius, Xerxes), maar het hoofdverhaal wordt dikwijls door historische, etnografische of geografische digressies onderbroken. Ook het hoofdverhaal zelf bestaat uit een aaneenschakeling van kleinere verhalen.

Structurende middelen

- epanalepsis: na een -kleine of grote- digressie wordt het hoofdverhaal weer opgepakt door woordelijke herhaling van een hele zin, of door samenvatting in de vorm van een participium.
- ringcompositie: aan het begin of het einde van een kleinere of grotere narratieve eenheid vinden we vaak woordherhaling, zodat de narratieve eenheid als eenheid gemarkeerd wordt.
- woordherhaling: bijvoorbeeld de herhaling van een woord uit de verteller-tekst in een speech en vice versa of tussen verschillende speeches.

Verteltechnische middelen

- prospectie en retrospectie
- tempo: scène (verteltijd = vertelde tijd), vaak met speeches:
 - versnelling (verteltijd < vertelde tijd)
 - vertraging (verteltijd > vertelde tijd)

Thema's voor het centraal
examen klassieke taal en letterkunde 2002

Thema's voor het centraal
examen klassieke taal en let-
terkunde 2002

5. De communicatieve situatie

Ten aanzien van het ontstaan en de publicatie van de Historiën beschikken we niet over zekere informatie. Volgens sommigen heeft Herodotus een serie lezingen omgewerkt tot een geschiedwerk, volgens anderen heeft hij vanaf het begin gewerkt aan een monumentaal geschiedwerk. Volgens sommigen heeft hij zijn werk geschreven uit bewondering voor Athene, dat op het moment van schrijven aan kritiek bloot stond vanwege zijn imperialistische koers. Volgens anderen zijn het juist de gevaren van 'imperial overstretch' waarvoor Herodotus de Atheners wil waarschuwen. Zijn geschiedwerk is vermoedelijk pas na zijn dood gepubliceerd.

Vaardigheden

De kandidaat kan de opbouw van een authentieke tekst uit het pensum analyseren, onder andere door het aanwijzen van structurende en verteltechnische middelen.

De kandidaat kan de begrippen verteller, personages en dramatische ironie toepassen bij het interpreteren van de tekst.

De kandidaat kan aan de hand van een tekst uit het pensum de voor Herodotus relevante structurende en verteltechnische middelen herkennen en de functie ervan benoemen.

De kandidaat kan in een voorgelegde tekst kenmerken van Herodotus' geschiedschrijving en historische methode aanwijzen en toelichten.

B. Cultuurreflectie

1. Leven van Herodotus

Herodotus is circa 484 v. Chr. geboren in Halicarnassus, een Griekse kolonie aan de west-kust van Klein-Azië. We weten maar weinig over zijn leven. Hij verbleef waarschijnlijk een aantal jaren als balling op het eiland Samos. Hij besteedt in ieder geval veel aandacht aan dit eiland in zijn geschiedwerk. Hij maakte reizen (o.a. naar Egypte en de kust van de Zwarte Zee), waarbij het onduidelijk is in welke hoedanigheid: als handelaar of als onderzoeker. Hij verbleef waarschijnlijk ook geruime tijd in Athene, waar hij bevriend was met Pericles en Sophocles. Op latere leeftijd vestigde hij zich in Thurii in Zuid-Italië, waar hij stierf rond 425 v. Chr.

2. Historische context

De historische achtergrond waartegen de verhalen van het pensum zich afspelen beslaat de 6e en 5e eeuw v. Chr. In de voorgaande eeuwen hebben de Grieken op het vasteland van Griekenland en de westkust van Klein-Azië zich georganiseerd in *poleis*. Een *polis* is een klein territorium (bijvoorbeeld een bergdal, een kustvlakte, of een eiland), waarvan de inwoners zich als autonoom beschouwen. Het bestuur van een dergelijke polis vindt plaats op twee niveau's: de volksvergadering van de vrije mannen en de raad van aristocraten. De politieke macht is in handen van de aristocratie, die jaarlijks uit haar midden magistraten kiest.

In deze tijd neemt de bevolking snel toe, wat leidt tot een golf van kolonisaties vooral van de kusten van de Middellandse Zee en de Zwarte Zee. De groeiende handel die het gevolg is van de kolonisatie leidt tot sociale en politieke spanningen binnen de *poleis* en tussen de *poleis* onderling: de aristocraten worden rijker en machtiger, terwijl degenen die van de handarbeid moeten leven, steeds meer economisch afhankelijk van de aristocraten worden. Van deze onrust wordt in de loop van de zevende eeuw gebruik gemaakt door de zogenaamde *tirannoi* -het woord stamt uit het Lydisch en duidt op personen die op onwettige wijze alleenheerschappij hebben verkregen.

Waarschijnlijk deden ze dit via militaire coups. Aanvankelijk kunnen deze tirannen rekenen op de steun van de niet-aristocratische bevolking, die ze via maatregelen als landverdeling en het instellen van culten en festivals aan zich binden. Voorbeelden van zulke tirannen zijn Polycrates van Samos, Periander van Corinthe en Pisistratus van Athene. Na enkele generaties verliest de tirannie zijn aantrekkelijkheid en worden de tirannen weer verdreven. In Athene ontwikkelt zich na de val van de tirannie (510 v. Chr.) een democratisch bestuur op instigatie van Clisthenes. De besluitvorming vindt plaats door middel van stemmingen in een volksvergadering van Atheense burgers met burgerrecht.

De Grieken die in Klein-Azië terecht waren gekomen, komen daar in contact met andere volkeren, zoals de Phrygiërs en de Lydiërs, en een wederzijdse culturele beïnvloeding is het gevolg. De reeds gevestigde macht van de Phrygiërs en de Lydiërs belet de Grieken om verder naar het oosten te trekken dan de kust van Klein-Azië en vormt zo een buffer tussen de Griekse steden en het machtige rijk van de Perzen dat zich uitstrekt van het oosten van Klein-Azië tot aan het huidige Iran (Perzië). Het Perzische rijk ontstaat in het midden van de zesde eeuw v. Chr., wanneer Cyrus, de eerste Perzische koning, het rijk van de Meden verovert. Hij verslaat onder andere Croesus, koning van Lydië, en brengt daarmee ook de Griekse steden van Klein-Azië onder Perzisch bewind. Hij sterft tijdens een expeditie tegen de Massageten. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon Cambyses. Deze verovert Egypte en stoot door

tot in Nubië en Libië. Onder zijn opvolger Darius wordt het Perzische rijk geconsolideerd. Hoewel de Griekse stadstaten in Klein-Azië proberen onder dit bewind uit te komen wegens de zware belastingen die de Perzen hun opleggen, worden ze na de Ionische Opstand (499 - 494 v. Chr.) opnieuw onder de Perzische macht gebracht. De veroveringsdrang van de Perzen en het feit dat Athene de Griekse steden in Klein-Azië had gesteund in de Ionische Opstand, waarvoor het in de ogen van de Perzen gestraft moest worden, leiden tot aanvallen van de Perzen op Griekenland. De eerste aanval, ten tijde van koning Darius, eindigt in de vernietiging van de Perzische vloot bij Kaap Athos door een storm. In een tweede expeditie worden de Perzen in de slag bij Marathon (490 v. Chr.) verslagen door de Atheners onder leiding van Miltiades. In 480 v. Chr. trekt de zoon en opvolger van Darius, Xerxes, met een groot leger en een vloot opnieuw tegen Griekenland op, maar wordt in de zeeslag bij Salamis verslagen (480 v. Chr.). Het landleger, dat in Griekenland achterblijft, wordt in 479 v. Chr. verslagen bij Plataeae.

Vaardigheid

De kandidaat is op de hoogte van de historische context waarin de tekst van de kernauteur gefunctioneerd heeft, en kan hiervan gebruik maken bij het beantwoorden van vragen over voorgelegde teksten.

C. Taalreflectie

1. Taal

Substantiva/adiectiva

- * a-declinatie -άων/έων = ὦν; ησι(ν) = -αις, alle sg-vormen met η
- * o-declinatie -οισι(ν) = -οις
- * derde declinatie -εος = -ους; -εα = -η; -έων = ὦν
- * πολλός in plaats van πολύς

Lidwoorden

- * τοῖσι(ν) = τοῖς; τησι(ν) = ταῖς

Pronomina

- demonstrativa τούτοι(ν) = τούτοις
- relativa vaak met τ (dus vaak dezelfde vorm als het lidwoord: τοῦ = lidwoord of οὗ)

personalia

ἐμεῦ = ἐμοῦ; μευ = μου; σεῦ = σοῦ; σευ = σου; μιν = αὐτόν, αὐτό, ἐν αὐτήν; ἡμέας = ἡμᾶς, ἡμέων = ἡμῶν; ὑμέας = ὑμᾶς, ὑμέων = ὑμῶν

Verba

- * participia med. dat. m.v. -μένοι(ν) = -μένους; -μένησι(ν) = -μέναις
- * niet-gecontraheerde vormen
- * εἰμί ptc. ἐὼν etc = ὦν; εἰμέν = ἐσμέν; (impf.) ἔατε = ἦτε, ἔσκε = ἦν
- * ontbreken augment εὔρισκε = ἠῦρισκε; ἀμείβετο = ἡμείβετο
- * e/o-contracta contractie soms ευ in plaats van ου

Varia

- * ὄν = οὖν
- * psilosis βν. αὐτίς = αὐθίς, ἀπήγε = ἀφήγε
- * crasis βν. τῶυτό = τὸ αὐτό; ταῦτά = τὰ αὐτά; τᾶλλα = τὰ ἄλλα
- * η i.p.v. α na ε,ι,ο
- pron. adi./adv./vgw. met π = κ (κως = πως)

Vaardigheid

De kandidaat kan een ongeziene authentieke tekst uit het werk van Herodotus vertalen, die qua aard, moeilijkheid en - indien mogelijk - qua thematiek nauw aansluit bij de gelezen teksten. Hierbij worden de hierboven genoemde - bij de teksten van de kernauteur frequent voorkomende - morfologische verschijnselen bekend verondersteld. Tevens wordt bij de annotatie de omschrijving van de CEVO van de minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis als uitgangspunt genomen. Het gebruik van een woordenboek Grieks-Nederlands is toegestaan.

Bijlage 2

Syllabus CE Latijn 2002

Kernauteur : Ovidius
genre: epiek
titel: schuld of onschuld
aanbevolen editie: William S. Anderson, Teubner 1985

Thema's voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde 2002

A. **Tekstreflectie**

1. **Thematiek**

In de *Metamorphoses* beschrijft Ovidius een groot aantal gedaante-veranderingen die om zeer uiteenlopende redenen plaatsvinden. In de meeste gevallen is er sprake van straf of beloning, van hulp in gevaarlijke situaties, maar ook zijn er gevallen van willekeur tegenover onschuldigen. De thematiek van het pensum betreft het verband tussen iemands handelen en de gevolgen daarvan: in hoeverre is er sprake van schuld of onschuld? Ovidius doet hierover soms duidelijke uitspraken, soms laat hij de schuldvraag in het midden.

Is schuld of onschuld wel altijd objectief vast te stellen? Deze vraag heeft ook een rol gespeeld in Ovidius' eigen leven. Zijn verbanning naar Tomi werd hem opgelegd als straf voor iets waaraan hij, naar eigen zeggen, geen schuld had.

2. **Pensum**

(De met een asterisk gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

2.1 **Inleiding**

Met. I, 1-4: Aanhef. Dichters van een epos beginnen hun werk met het aanroepen van de Muze en een aankondiging van de inhoud van hun werk. Ovidius varieert hierop door de goden aan te roepen die in zijn verhalen een rol spelen.

2.2 **Onschuldig**

Met. I, 452-567 In dit klassieke verhaal wordt Daphne, een onschuldige jonge vrouw, belaagd door Apollo, een machtige god, die zelf overigens ook slachtoffer is door zijn gedrag jegens een andere god, Cupido.

* Met. II, 409-530 De nimf Callisto wordt verkracht door Jupiter en daarna door Diana uit haar gevolg verjaagd omdat ze zwanger is, waarna de jaloeze Juno haar ook nog eens in een beer verandert.

* Livius I, 57.1-59.2 Ook Lucretia is een onschuldige jonge vrouw. Zij wordt juist door haar deugdzzaamheid een onschuldig slachtoffer van bruut geweld van een vorst.

* Fasti II, 721-852 Ovidius vertelt hetzelfde verhaal als Livius, maar met meer aandacht voor het vrouwelijke slachtoffer.

* Euripides *Iphigeneia in Aulis* 1141-1275 Iphigeneia zal, hoewel zij part noch deel heeft aan de voorafgaande gebeurtenissen, geofferd worden, omdat haar krijgshaftige vader zijn oorlog tegen Troje wil kunnen voeren.

* Lucretius I, 62-101 Lucretius noemt naar aanleiding van het offer van Iphigeneia expliciet het geloof in goden als veroorzaker van gruwelijk gedrag jegens onschuldigen.

2.3 **Schuldig**

Met. II, 680-707 De herder Battus verradt Mercurius en wordt dus terecht gestraft.

Met. IV, 171-189 Mars en Venus worden op overspel betrapt en voor schut gezet. Een komische variant van schuld en straf in de wereld van de goden.

Met. IV, 432-464 Beschrijving van de gestraften die Juno in de onderwereld ziet.

Teksten ter vergelijking

* Livius I, 11.6-9 Tarpeia verradt haar landgenoten. De straf voor dit verraad is terecht.

* Vergilius *Aen.* Beschrijving van de gestraften die Aeneas in de onderwereld ziet.

* Dante *Hel* 18 De christelijke visie van de middeleeuwse dichter Dante op de onderwereld, waar, naast de vele politieke en religieuze kopstukken uit zijn eigen tijd, ook figuren uit de Griekse mythologie verblijven (o.a. Jason).

* Dante *Hel* 25 Een allusie op Ovidius' *Metamorphoses*.

Teksten ter vergelijking

2.4 Schuldig of onschuldig?

- * Met. III, 138-172 Actaeon heeft in onwetendheid een overtreding begaan en wordt daar wel heel zwaar voor gestraft.
- * Met. III, 173-203
- * Met. III, 204-255
- Tristia I, 3 Ovidius neemt afscheid van alles wat hem dierbaar is in Rome en vertrekt als balling naar Tomi.
- Tristia II, 98-108 Toespeling op de reden voor de verbanning: Ovidius heeft, net als Actaeon, per ongeluk iets gezien dat hij niet had mogen zien.

Teksten ter vergelijking

- *Herodotus I, 8-12 In het verhaal van Gyges en Candaules wordt Gyges gedwongen een overtreding te begaan die hij niet heeft gewild en wordt daarvoor beloond. Candaules begaat een overtreding en wordt daarvoor gestraft.
- Met. IV, 639-662 Atlas wordt gestraft voor zijn botte weigering gastvrijheid te verlenen, maar is het slachtoffer van een misverstand. Zijn botte gedrag is verklaarbaar, de reactie van Perseus ook.
- *Met. VII, 1-37 Medea maakt zich schuldig aan landverraad door haar liefde voor Jason.
- Met. VII, 38-73
- *Euripides Medea 446-626 Jason probeert zijn verraad aan Medea goed te praten met praktische argumenten. Medea houdt hem de zwaarte van zijn misdaden voor (echtbreuk, meineed). Ze zal Jason gruwelijk straffen. Twee 'brieven' van door Jason bedrogen vrouwen:
- *Heroides XII, 1-212 Medea aan Jason
- *Heroides VI, 135-164 Hypsipyle aan Jason (over Medea)
- *Vergilius Georgica In het verhaal van Orpheus en Eurydice wordt Orpheus eerst gestraft

- IV, 453-526 voor een vlaag van onnadenkendheid en gebrek aan vertrouwen en daarna voor zijn grote trouw aan Eurydice. In beide gevallen staat de straf in geen verhouding tot de 'schuld' van Orpheus.
- Met. XI, 1-66 In deze passage wordt Orpheus op gruwelijke wijze gestraft voor zijn afwijzing van vrouwen, maar tenslotte herenigt met Eurydice: een happy-end in de onderwereld.
- Met. XI, 67-84 De straf die de Bacchanten, weliswaar in Bacchische vervoering, Orpheus laten ondergaan voor zijn 'vrouwenhaat' is in feite, ondanks de verzachtende omstandigheden, een gewone misdaad. De Bacchanten worden dan ook gestraft.
- Met. XI, 85-145 In het verhaal over Midas is het bijzondere dat het hier in eerste instantie niet om straf gaat, maar om beloning en vervolgens om verdiende loon voor domheid. Wie niet nadenkt moet maar voelen.

- Met. XI, 146-193 Ditmaal krijgt Midas een straf die niet meer ongedaan wordt gemaakt, maar hij heeft zich dan ook schuldig gemaakt aan een ernstig vergrijp: brutaliteit tegen de goden.

2.5 Slot

- Met. XV, 871-879 Tenslotte een beloning: eeuwige roem voor Ovidius.

Enkele suggesties voor vergelijking met latere auteurs

- Hans Berghuis, *Het vertrek, Medea I en II, De hinde, in Een winter in Tomi*,
- Poesjkin, *De Zigeuners*
- Christoph Ransmayr, *De laatste Wereld*, Amsterdam 1989 (= *die letzte Welt, Nördlingen* 1988)
- Iosif Brodsky, 'Romeinse elegieën', in I.B., *Torso. Gedichten uit het Russisch door Ch. B. Timmer*, Amsterdam 1987
- David Malouf, *An Imaginary Life*, Sydney/London 1978
- David Wishart, *Ovid*, London 1995

Vaardigheden

De kandidaat kan tekstbegripvragen over teksten uit het pensum beantwoorden.

Thema's voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde 2002

Thema's voor het centraal
examen klassieke taal en let-
terkunde 2002

De kandidaat kan een passage uit het pensum parafraseren of samenvatten.

De kandidaat kan overeenkomsten en verschillen aangeven en toelichten tussen een Latijnse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan.

De kandidaat kan de inhoud van vertaalde Griekse of Latijnse teksten die inhoudelijk verwant zijn met de thematiek 'schuld en onschuld' vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen.

De kandidaat kan kenmerkende verschillen, die samenhangen met verschillen tussen het Latijnse en het Nederlandse taalsysteem, aangeven en toelichten aan de hand van een Latijnse tekst uit het pensum en een vertaling hiervan.

De kandidaat kan vorm en inhoud van een moderne tekst die inhoudelijk verwant is met of aansluiting heeft bij de thematiek 'schuld en onschuld' op hoofdpunten kritisch vergelijken met teksten uit het pensum en een beargumenteerde toelichting geven op overeenkomsten en verschillen.

3. Genre

Na een periode van langdurige burgeroorlogen heeft Augustus een eind gemaakt aan alle chaos en ellende en in Rome rust en vrede gebracht. De dankbaarheid en bewondering die hij hiermee oogst blijkt o.m. uit de gedichten van Vergilius en Horatius. De jongere generatie van kunstminnend Rome, waartoe Ovidius behoort, zet zich af tegen deze verheven hulde aan de keizer. De *Metamorphoses* is een product van deze minder serieuze en frivole stroming. Het heeft met zijn 12000 verzen, verdeeld in 15 boeken, de vorm van een epos, het meest verheven genre in de literatuur, maar is qua toon en inhoud volstrekt verschillend van de heldendichten zoals men die kende, bijvoorbeeld de *Ilias* en *Odyssee* van Homerus en de *Aeneis* van Vergilius. Het traditionele epos heeft als kenmerk dat het een verhalende tekst is van grote lengte, maar wel met een centraal thema, handelend over helden uit het verleden. Ovidius koos voor een kunstige aaneenrijging van een groot aantal verhalen, die alle eindigen met een gedaanteverandering. De eenheid wordt gevormd door de 'chronologische' volgorde (*ab origine mundi ad mea tempora* I, 3-4). Boek I begint met het ontstaan van de wereld en de eerste mensengeslachten, Boek XV eindigt met de apotheose van Julius Caesar en heilwensen voor Augustus. Daartussen vertelt Ovidius verhalen over Griekse goden en helden en verhalen uit de 'historische' periode van de Romeinen, beginnend bij de Trojecycleus (*Aeneas* is de stamvader van de Romeinen).

4. Tekstsoort

De tekst van de *Metamorphoses* is narratief. We hebben primair te maken met een alwetende verteller, die vaak het woord afstaat aan secundaire vertellers, die binnen het verhaal een verhaal over anderen vertellen (bijvoorbeeld in Boek IV, waar Leucoonoë aan haar zusters het verhaal van Mars en Venus vertelt).

Verteltechnische middelen die veel bij Ovidius voorkomen zijn:

- apostrofe (bv. II 677)
- prospectieve elementen (bv. XI 102, 148/9)
- vergelijking (bv. XI 24 e.v., XI 76 e.v.)
- dramatische ironie
- retorische vraag
- tempo:
 - scène (verteltijd = vertelde tijd), vaak met *speeches*:
 - versnelling (verteltijd < vertelde tijd)
 - vertraging (verteltijd > vertelde tijd)

Stilistische middelen die veel bij Ovidius voorkomen zijn:

- allitteratie
- anafoor
- asyndeton
- chiasme
- enallage
- eufemisme
- metafoor
- metonymie (*abstractum pro concreto, pars pro toto*)
- woordschikking (voor of juist achteraan in het vers,
- hyperbaton, climax, enjambement)

5. Communicatieve situatie

De publicatie van Ovidius' werken vond voornamelijk plaats door voorlezingen (*recitationes*), zoals die in Rome werden gehouden. Ovidius is een *poeta doctus*, d.w.z. dat hij zich richt tot een ontwikkeld en deskundig publiek, maar ook tot het nageslacht (slot *Metamorphoses*). Hij heeft grote bewondering geoogst en een enorme invloed gehad op de literatuur en beeldende kunst in de volgende eeuwen. Streefde Ovidius er tot aan zijn verbanning naar poëzie te schrijven die algemeen gewaardeerd zou worden, na zijn verbanning werd dit anders. De gedichten die hij tijdens zijn ballingschap schreef, hadden vooral als doel dat Ovidius niet vergeten zou worden in Rome. Ook hoopte Ovidius keizer Augustus te vermurwen, zodat deze het vonnis zou herroepen of althans verzachten. Verder zocht hij door zijn gedichten steun van vooraanstaande vrienden, die een goed woordje voor hem zouden kunnen doen bij Augustus.

Vaardigheden

De kandidaat kan de opbouw van een authentieke tekst uit het pensum analyseren.

De kandidaat kan aan de hand van een tekst uit het pensum de voor Ovidius relevante verteltechnische en stilistische middelen herkennen en de functie ervan benoemen.

De kandidaat kan een relatie leggen tussen vorm en inhoud van een authentieke tekst (retorische figuren, literaire technieken, stilistische middelen).

De kandidaat kan in een voorgelegde tekst kenmerken van het episch genre aanwijzen en toelichten.

De kandidaat is op de hoogte van de communicatieve situatie (het hoe en waarom van de publicatie) van de teksten van Ovidius en kan deze kennis gebruiken bij het interpreteren van de tekst.

B. Cultuurreflectie

1. Leven van Ovidius

Publius Ovidius Naso is geboren in Sulmo (het huidige Sulmona) in 43 v. Chr. uit een bemiddelde, maar niet-adellijke familie. Hij bezoekt samen met zijn broer de beste scholen in Rome, waar hij onderwijs krijgt in de retorica, als start voor een politieke carrière. Hij eindigt zijn studie met een traditionele reis naar Athene. In die tijd sterft zijn geliefde broer. Na terugkeer besluit hij zijn nauwelijks begonnen politieke loopbaan te verlaten om zich geheel aan de dichtkunst te kunnen wijden. Na een zeer overtuigend debuut met de *Amores* lijkt hem een rustig, succesvol leven beschoren. Hij neemt als gevierd dichter deel aan het openbare leven en zijn voorlezingen uit eigen werk zijn zeer populair. Met de grootste dichters van Rome, zoals Propertius en Tibullus, onderhoudt hij nauw contact. Na twee mislukte huwelijken trouwt hij rond zijn veertigste voor de derde keer. Op het hoogtepunt van zijn roem, in het jaar 8 na Chr., wordt Ovidius plotseling naar Tomi aan de Zwarte Zee verbannen door keizer Augustus. Uit wanhoop verbrandt hij het manuscript van de *Metamorphoses*. Het werk bleef bewaard door de vele kopieën die al in omloop waren. Vanuit Tomi hebben we werken waarin hij spreekt over de reizen in zijn jeugd, Rome en zijn vrouw die daar is achtergebleven. Ook verwoordt hij zijn angst voor een eenzame dood. In veel gedichten doet hij op een vleiende, soms kruiperige toon een verzoek om clementie aan Augustus, maar zonder succes. Augustus blijkt onvermurwbaar. Ovidius mag niet terugkeren en in 17 of 18 na Chr. sterft hij in Tomi.

2. Werken

De *Amores* zijn erotische gedichten, waarin Ovidius zijn fictieve geliefde, Corinna, bezingt.

De *Medea*, een tragedie, had groot succes maar is verloren gegaan.

De *Heroides of Heroïdum epistulae* zijn brieven van legendarische vrouwen aan hun afwezige echtgenoot of minnaar, bijvoorbeeld van Helena aan Paris, van Medea aan Jason en van Dido aan Aeneas.

In de *Ars Amatoria* worden voorschriften gegeven voor het bereiken van succes in de liefde, in de *Remedia Amoris* worden (genees)middelen tegen de liefde besproken

Het belangrijkste werk is de *Metamorphoses*, zijn enige werk in hexameters.

De *Fasti*, een kalender van het Romeinse jaar met beschrijvingen van feesten, religieuze rituelen en legenden, is half voltooid gebleven. Het is pas na Ovidius' dood gepubliceerd.

In ballingschap schreef Ovidius twee collecties poëtische brieven: de *Tristia*, treurzangen vol zelfbeklag, en de *Epistulae ex Ponto*, brieven uit het gebied van de Zwarte Zee.

3. Historische context: het literaire en politieke klimaat in de Augusteïsche tijd

Hoewel Ovidius al geruime tijd een buitenbeentje was in de literaire wereld van zijn tijd, is het altijd onduidelijk gebleven waarom hij door Augustus is verbannen. De dichter zelf noemt als redenen '*carmen et error*' (Tr. II 207)

Waarin de *error* precies bestond blijft vaag. Er zijn een paar toespelingen dat Ovidius iets heeft gezien dat niet voor zijn ogen bestemd was (bijvoorbeeld Tr. II 1 103 en III 6 26 ff.), maar Ovidius wil zijn lezers bewust niet verder informeren (Tr. II 207 ff.). Dit heeft geleid tot uiteenlopende speculaties: heeft hij Augustus betrappt in een compromitterende situatie? Of was hijzelf op enigerlei wijze betrokken bij een amoureuze schandaal rond Julia, de losbandige kleindochter van Augustus? Haar verbanning vond in hetzelfde jaar plaats als die van Ovidius.

Over het *carmen* als reden van zijn verbanning is Ovidius evenwel zeer expliciet: de *Ars Amatoria* heeft door haar wulpsheid Augustus' woede gewekt. Dit wordt de lezer op vele plaatsen in de *Tristia* meegedeeld. Maar waarom heeft Augustus dan pas negen jaar na het verschijnen van de *Ars* besloten Ovidius te verbannen? Zinden de andere werken van Ovidius hem misschien ook niet helemaal?

Dit leidt tot de vraag: wat werd ten tijde van Augustus beschouwd als 'verkeerde' literatuur? Of sterker nog: bestond er een vorm van censuur? Het is bekend dat Augustus een terugkeer wilde naar de oude normen en waarden. Na een langdurige periode van burgeroorlogen was er een algemeen verlangen naar vrede en welvaart en

Thema's voor het centraal examen klassieke taal en letterkunde 2002

Thema's voor het centraal
examen klassieke taal en let-
terkunde 2002

Augustus voorzag in deze behoefte, nadat alle macht in zijn handen was gekomen. Hij voerde hervormingen uit op sociaal en religieus gebied en zorgde voor wetten die het traditionele gezin beschermden (bijvoorbeeld wet tegen overspel). Ook in de literatuur moest de waardering voor de oude Romeinse tradities tot uiting komen. Vergilius deed dit met zijn Aeneis, Horatius prees de virtus romana, Livius stimuleerde het nationaal bewustzijn door het Romeinse verleden te idealiseren. Deze bijval uit de literaire wereld, die soms overging in bewondering of zelfs vereering van de keizer, werd op den duur zo normaal, dat hij wel eens door de overheid werd afgedwongen via de rechter. Er bestond al een tijd een wet die smaad strafbaar stelde. Aanvankelijk beriep Augustus zich niet op deze wet en toleerde zelfs dat er spotverzen over hem circuleerden. Maar in de laatste jaren van zijn bewind nam zijn tolerantie af en werden er behalve tegen Ovidius ook tegen andere auteurs strafmaatregelen genomen. Van twee auteurs werden de werken zelfs in het openbaar verbrand, de auteurs werden verbannen.

Hoewel het werk van Ovidius totaal anders van aard is, kon het toch worden ervaren als ondermijnd voor de politiek van Augustus. Het gebrek aan decorum dat goden en helden vertonen door achter nimfen aan te rennen en die te verkrachten, het voortdurende overspel en het uitweiden over de minder voorbeeldige daden uit Romes roemrijke verleden, dit alles zal weinig waardering van Augustus hebben gehad. Evenmin zal Augustus gecharmeerd zijn geweest van citaten van Vergilius, zijn lievelingsdichter, die Ovidius in een totaal andere, vaak frivole, context plaatste. Dat Ovidius de keizer af en toe prees mocht niet baten: hij bleef een smet op de publieke moraal en dat vergat Augustus niet. Dit zou kunnen verklaren waarom Ovidius pas zo lang na het verschijnen van de Ars werd verbannen: de blijvende populariteit van de dichter in combinatie met de error zou tenslotte de doorslag hebben kunnen geven voor Augustus' beslissing. Door al deze onduidelijkheden omtrent Ovidius' veroordeling en omdat de verbanning in geen enkele andere bron wordt genoemd, wordt er ook wel eens getwijfeld aan de echtheid ervan. Het zou dan een literaire fictie kunnen zijn, die Ovidius de mogelijkheid bood een nieuw literair genre, de ballingschapspoëzie, te introduceren.

Vaardigheden

De kandidaat kan vragen beantwoorden over de cultureel-maatschappelijke context van het werk van Ovidius

De kandidaat is op de hoogte van de communicatieve situatie (het hoe en waarom van de publicatie) van de teksten van Ovidius en kan deze kennis gebruiken bij het interpreteren van de teksten

De kandidaat kan vragen beantwoorden over de persoonlijke situatie van Ovidius voor zover deze van belang is voor het juiste begrip van de teksten uit het pensum

C. Taalreflectie

1. Metriek

Dactylische hexameter, elegisch distichon, elisie, metrische effecten door verdeling dactylen en spondeeën

2. Taal

- verkorte vormen in pf. en pl.q.pf. Tevens -re i.p.v. -runt
- Griekse uitgangen bij Griekse eigennamen (Daphnes, Eurydices, Orpheus)
- dat. auctoris
- acc. respectus
- possessief adiectivum i.p.v. genetivus (pastoria pellis, Stygiam urbem)
- dichterlijk meervoud
- constructio ad sententiam
- patronymica (vaak metri causa)

Vaardigheden

De kandidaat kan een dactylische hexameter scanderen en -voor zover dit is duidelijk te maken- de relatie tussen het metrum en de inhoud toelichten.

De kandidaat kan een ongeziene authentieke tekst uit het werk van Ovidius vertalen, die qua aard, moeilijkheid en -indien mogelijk- qua thematiek nauw aansluit bij de gelezen teksten. Hierbij worden de hierboven genoemde - bij de teksten van Ovidius frequent voorkomende - morfologische, syntactische en stilistische verschijnselen bekend verondersteld. Tevens wordt bij de annotatie de omschrijving van de CEVO van de minimumkennis op het gebied van morfologie en syntaxis als uitgangspunt genomen. Het gebruik van een woordenboek Latijn-Nederlands is toegestaan.